

Загальна характеристика поняття «кредитор». Права кредитора в процесі банкрутства

Т. Б. Грек,

студентка юридичного факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

При здійсненні підприємствами господарської діяльності в нинішніх умовах кризи велими вірогідною є ситуація, коли невиконання ними грошових зобов'язань призводить до неплатоспроможності. В таких випадках неминучим є зіткнення публічно-правових та приватноправових інтересів суб'єктів господарювання: держави, боржника та кредиторів. А відтак, необхідність правового регулювання таких правовідносин є незаперечною. При цьому метою конкурсного права має бути не покарання неплатоспроможного боржника, а мінімізація несприятливих наслідків для інших суб'єктів господарювання шляхом забезпечення відносно справедливого розподілу майна боржника між його кредиторами.

Однак на сьогодні ще не знайдено оптимального варіанту виходу із такої ситуації, який би відповідав інтересам всіх учасників конкурсних відносин. Найбільш вдало конкурсні правовідносини характеризує Г. Ф. Шершеневич. На його погляд, «завдання конкурсного процесу... полягає в рівномірному розподілі між всіма кредиторами цінностей, які становить собою майно неплатоспроможного боржника, у разі недостатньої кількості цього майна для повного задоволення всіх вимог. Це положення передбачає, що жоден з кредиторів не випередить іншого в задоволенні належних йому прав. Виключення переваг одних кредиторів перед іншими складає головну перевагу конкурсного процесу перед загальним виконавчим порядком. Як наслідок, з часу оголошення неплатоспроможності кредитори позбуваються можливості окремо здійснювати свої права за допомогою стягнення кожним з них в загальновиконавчому порядку» [4, 49].

На сьогодні у правовому регулюванні конкурсних правовідносин не досягнуто балансу між публічними та особисто-правовими інтересами, зокрема, існує чимало проблем та протиріч. В правових нормах наявні неточності та неясності, а отже, зазначені недоліки не могли не позначитися негативно на правовому становищі кредиторів. Практика застосування законодавства щодо неплатоспроможності боржників виявила недостатній захист прав та інтересів кредиторів. Зокрема, законодавство про банкрутство не дозволяє кредиторам ефективно впливати на кон-

курсний процес. Вимоги більшості кредиторів залишаються незадоволеними. На наш погляд, лише ефективне законодавство про неплатоспроможність боржника може забезпечити справедливий баланс приватних та публічних інтересів, необхідний для встановлення та підтримання довіри зі сторони інвесторів та забезпечення стабільності цивільного обороту.

У разі недостатньої кількості майна боржника для повного задоволення всіх вимог кредиторів зіткнення їхніх прав та інтересів є неминучим. Зіткненням прав (лат. – *collisio*) Д. І. Мейєр вважає ситуацію, коли здійснення одних прав повністю або частково виключає здійснення інших. На його погляд, коли особа є боржником відносно кількох кредиторів, а її майна недостатньо для всіх, то у разі, якщо вимоги одного з них будуть задоволені повністю, вимоги інших залишаться без задоволення [3, 259].

Конкуренція прав кредиторів за недостатньої кількості майна боржника вимагає спеціального правового регулювання, оскільки здійснення прав кредитора без обмежень спеціальним правовим режимом може призвести до негативних наслідків. Зокрема, одні кредитори – ті, що раніше пред'явили вимоги до боржника, – будуть задоволені в повному обсязі, а вимоги інших залишаться незадоволеними.

Як відомо, за незадоволення вимог кредитора майно боржника підлягає ризику примусового стягнення і, врешті-решт, розпродается для термінового задоволення таких справедливих вимог. При цьому майно значно втрачає свою цінність. І тому якщо з'являються інші кредитори, які записалися зі своїми вимогами, вони зможуть отримати лише залишки майна, які, природно, вже виявляться недостатніми для задоволення їхніх вимог. Тому «спритні» кредитори намагатимуться отримати максимальне задоволення своїх вимог за перших ознак небезпеки, не опікуючись долею інших кредиторів. Для попередження таких переваг на стороні першого кредитора, який розпочав стягнення, необхідно встановити порядок рівномірного та справедливого розподілу майна боржника між всіма його кредиторами.

Таким чином, **безпосереднє завдання інституту неплатоспроможності боржника полягає у вирішенні проблем, пов'язаних з конку-**

ренцією прав кредиторів. Однак цим не може обмежуватися регулювання конкурсних правовідносин, адже при банкрутстві відбувається не тільки зіткнення прав різних суб'єктів права, але й зіткнення їх інтересів. В зв'язку з цим необхідно враховувати, що права кредитора в разі неплатоспроможності боржника перебувають як у системі прав інших учасників конкурсних правовідносин, так і в сфері публічних інтересів. Зокрема, інтереси кредитора в справі про банкрутство вступають у протиріччя з інтересами інших кредиторів, з інтересами боржника, інших зацікавлених осіб (власників майна боржника, акціонерів та ін.), а також з публічними інтересами. У провадженні по справах про неплатоспроможність боржника, як відомо, беруть участь сторони із протилежними інтересами. Так, кредитори протистоять — один одному, кредиторам із забезпеченими вимогами, акціонерам, а також боржникові, арбітражному керуючому, найманім працівникам, державним органам тощо.

З розвитком правового регулювання інституту неплатоспроможності боржника сутність конкурсних правовідносин залишилася незмінною. Однак суттєво змінився набір правових елементів, які наповнюють ці правовідносини, що, першою чергою, пов'язане з появою в правовому регулюванні неплатоспроможності боржника реабілітаційних процедур. Тому при дослідженні конкурсних правовідносин не можна обмежуватися розумінням завдань конкурсного процесу лише у його вузькому значенні. Сучасне законодавство про банкрутство, як відзначає Е. А. Васильєв, виконує значну низку важливих у практичному відношенні завдань, а саме:

- охорону інтересів кредиторів від несумлінних дій боржника;
- охорону інтересів одних кредиторів від несумлінних дій інших кредиторів;
- охорону інтересів боржника від несумлінних дій його кредиторів [2, 442].

Сучасні дослідники конкурсного права зазначають, що досягнення балансу інтересів суб'єктів, інтереси яких за своєю природою є протилежними, — завдання взагалі вкрай важке. Перед законодавцем постає проблема погодження приватних і публічних інтересів, яка може бути вирішена лише за рахунок розумного співвідношення публічно-правового і приватноправового регулювання. Зрозуміло, що за недостатньої кількості майна боржника інтереси всіх зацікавлених осіб не можуть бути задоволені повністю. Проте, законодавець зобов'язаний прагнути за можливістю дотриматись оптимального правового режиму, який би забезпечив баланс приватних і публічних інтересів.

Таким чином, мета конкурсного процесу полягає не тільки в тому, щоб попередити необмежене

захоплення цінностей з боку одного кредитора у збиток іншим і знайти спосіб найбільш справедливого розподілу цінностей між декількома кредиторами — вона є значно ширшою. Головне в правовому регулюванні конкурсних правовідносин — погодити інтереси всіх учасників, залучених в процес банкрутства, знайти розумний баланс приватних і публічних інтересів і, зрештою, забезпечити тим самим стійкість цивільного обороту.

Враховуючи вищевикладене, для надання дослідженню системності необхідно класифікувати кредиторів, що дозволить більш повно проаналізувати їх правове становище — в цілому і за різними класами. Наукову класифікацію кредиторів, необхідну для систематизації знань про предмет дослідження, можна правильно побудувати лише на основі правильно обраних критеріїв, що відображають найбільш суттєві взаємозв'язки кредитора в системі конкурсних правовідносин.

Через різноманіття юридичних правовідносин, в які вступає господарюючий суб'єкт, в конкурсних правовідносинах зацікавлені не лише особи, що перебувають з боржником в цивільно-правових відносинах. Під вплив правового режиму конкурсу також підпадають трудові, родинні, публічні й інші правовідносини. Тому сфера правового регулювання інституту неплатоспроможності боржника не обмежується рамками цивільно-правових відносин, а стосується усього комплексу юридичних правовідносин.

Різноманіття видів учасників конкурсних правовідносин, які висувають до боржника вимоги різного правового характеру, призвело до необхідності формулювання єдиного поняття кредитора в справі про банкрутство. Таке узагальнююче поняття міститься в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. № 2343-ХП (далі — Закон). У відповідності зі статтею 1 Закону, **кредитором** є юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтверджені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, щодо виплати заборгованості із заробітної плати працівникам боржника, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інші види загальнообов'язкового державного соціального страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів). **Конкурсні кредитори** — кредитори за вимогами до боржника, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство та вимоги яких не забезпечені заставою майна боржника. До конкурсних кредиторів належать також

ті з них, вимоги яких до боржника виникли внаслідок правонаступництва — за умови виникнення таких вимог до порушення провадження у справі про банкрутство. **Поточні кредитори** — це кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство [1].

Закон про банкрутство принципово по-різному регулює правовий статус окремих груп кредиторів. За критерієм забезпеченості цивільно-правових зобов'язань можна виділити кредиторів, виконання зобов'язань яких забезпечено заставою майна боржника, і кредиторів, що не мають такого забезпечення. Відношення до прав забезпечених кредиторів є одним з основних показників, які характеризують національні правові системи банкрутства. Саме із врегулюванням становища заставних кредиторів окремі вчені пов'язують стійкість цивільного обороту. Це зумовлює необхідність ретельного аналізу правових норм, що характеризують статус таких осіб, з метою їх подальшого вдосконалення.

З теоретичної і практичної точок зору найбільш важливим є поділ кредиторів за ступенем їхнього впливу на вибір і проведення процедур банкрутства. За вказаною ознакою кредиторів можна поділити на конкурсних кредиторів, що володіють максимальним набором правових засобів впливу на вибір і хід процедур банкрутства, але мають найменше шансів на задоволення своїх вимог, і на не конкурсних кредиторів, що не мають реальних правових важелів впливу на конкурсний процес, але вимоги яких майже повністю задовольняються в ході провадження у справі про банкрутство. Найбільш важлива відмінність конкурсних кредиторів боржника від усіх інших полягає в тому, що лише конкурсні кредитори є особами, що беруть участь у справі про банкрутство, що дає їм право активно впливати на конкурсний процес.

При визначенні статусу кредитора важливе значення має і склад грошової вимоги. Грошові вимоги можна поділити на дві великі групи:

- 1) вимоги за основною сумою заборгованості і сплатою відповідних відсотків;
- 2) належні до застосування за невиконання або неналежне виконання зобов'язання неустойки (штраф, пеня), відсотки за прострочення платежу, збитки, що підлягають відшкодуванню за невиконання зобов'язання, а також інші майнові та/або фінансові санкції, у тому числі — за невиконання зобов'язання зі сплати обов'язкових платежів.

Така класифікація має чисто практичне значення, оскільки черговість задоволення вимог кредиторів безпосередньо визначається складом грошової вимоги. Звернемо увагу на статус кредиторів, що мають грошові вимоги із відшкоду-

вання збитків, спричинених невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань. Раніше такі кредитори (незалежно від виду збитків) не розглядалися як конкурсні. Їх вимоги враховувалися окремо в реєстрі у складі п'ятої черги і задовольнялися після погашення заборгованості і відсотків конкурсних кредиторів.

На основі використаних для класифікації кредиторів критеріїв можна дійти висновку, що статус кредитора в справі про банкрутство визначають характер його вимоги до боржника, її забезпеченість, час виникнення зобов'язання і соціальне значення інтересу, що захищається. Запропонована класифікація — у жодному разі не єдина серед можливих, але вона одночасно переслідує теоретичні й практичні цілі, і тому варто зупинитися на ній окремо.

Наявність у суб'єкта будь-яких правовідносин певних повноважень має бути пов'язана з правовою можливістю їх реалізації. Для здійснення основного права кредитора законодавець додатково наділяє його специфічними правами, які не впливають безпосередньо із цивільних правовідносин — ці права властиві кредиторів лише як учаснику правовідносин конкурсних. Одним з таких прав є право кредитора брати участь в колегіальних владних органах кредиторів, що виражають їх спільну волю, а саме — в загальних зборах і комітеті кредиторів.

Найбільший вплив на розвиток конкурсного процесу кредитор може здійснити на зборах кредиторів шляхом вираження своєї волі. Тому у світлі забезпечення прав кредиторів видається важливою наявність у правовому регулюванні механізмів, що гарантують кредиторів участь у зборах кредиторів. Для забезпечення прав кредиторів необхідний також правовий механізм, який гарантує реалізацію права голосу на таких зборах. Як відомо, право голосу мають не всі кредитори боржника, а лише конкурсні кредитори і уповноважені органи.

На відміну від зборів кредиторів, які скликаються арбітражним керуючим, комітет кредиторів обирається на зборах кредиторів з числа фізичних осіб — за пропозицією конкурсних кредиторів і уповноважених органів. За своїм призначенням в конкурсному процесі комітет кредиторів покликаний представляти законні інтереси конкурсних кредиторів, уповноважених здійснювати контроль за діями арбітражного керуючого, а також реалізувати інші надані зборами кредиторів повноваження. Комітет кредиторів в своєму статусі має ознаки правової визначеності: це орган, що постійно діє, з відомою кількістю складу його членів. Проте це не дає нам підстав розглядати комітет кредиторів в якості представника кредиторів в цивільно-правовому аспекті.

У ході конкурсного процесу досить яскраво

вираженою є його публічно-правова засада. Конкурсні правовідносини характеризує те, що вони ґрунтуються на передбаченому законом примусі меншості кредиторів з боку більшості, а отже, через неможливість формулювання єдиної думки іншим чином воля сторін в такому випадку формується на особливих принципах.

Виходячи з майнового характеру вимог кредиторів до боржника, в основу визначення числа голосів, яким володіють кредитори, покладена залежність числа голосів, що належать кожному кредиторіві, від обсягу його вимог до боржника.

Завданнями господарського суду при проведенні процедур банкрутства є забезпечення правомірності ефективності й оперативності проведення цих процедур, а також вирішення основних завдань господарського судочинства:

- захист прав та інтересів учасників у справі про банкрутство;
- допомога у забезпеченні законності та попередження правопорушень у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності.

Встановлення комплексу правових обмежень, пов'язаних з особливим режимом майнових вимог до боржника, який не дозволяє задоволення цих вимог в індивідуальному порядку, становить необхідні передумови вирішення конфлікту прав та інтересів різних суб'єктів конкурсних правовідносин. З моменту початку процедур банкрутства настає якісно інший правовий режим, за якого кредитори вже не є вільними в реалізації своїх суб'єктивних прав. Правові наслідки введення різних процедур банкрутства схожі в тому, що вони в будь-якому випадку обмежують свободу дій кредиторів. Це виявляється не лише в забороні пред'явлення вимог в індивідуальному порядку, але і в особливому режимі виконавчого процесу, забороні зарахування відступного, у введенні мораторію на задоволення вимог, особливому порядку вирахування неустойки та інших обмеженнях прав кредиторів. Режим таких юридичних обмежень інколи іменується в юридичній літературі **режимом всеоб'ємного мораторію**.

Необхідне обмеження прав кредиторів компенсується шляхом надання кредиторам права спрямовувати і певним чином контролювати проведення процедури банкрутства. Під час аналізу правових систем регулювання неплатоспроможності боржника велика увага приділяється вивченню механізму, що надає можливість кредиторам впливати на напрямок і хід самої процедури банкрутства.

Серед законодавчих норм, які захищають права кредитора, можна виділити такі:

- рішення комітету кредиторів не може визнаватися судом недійсним, оскільки воно за своєю правовою природою не є актом юридичної особи, державного чи іншого органу;

- у зборах кредиторів не мають права брати участь кредитори, вимоги яких не включені до реєстру або погашені, а отже, вони не можуть впливати на рішення комітету кредиторів;
- комітет кредиторів впливає на питання призначення та відсторонення арбітражного керуючого шляхом подання відповідних звернень до господарського суду (вплив на суд заборонено ч. 2 ст. 126 Конституції України);
- комітет кредиторів впливає на тривалість судових процедур в процесі банкрутства (розпорядження майном, санації) шляхом направлення відповідних звернень до господарського суду (вплив на суд заборонено ч. 2 ст. 126 Конституції України);
- від рішення колегіального органу кредиторів залежить, чи буде введена процедура санації підприємства-боржника.

Таким чином, максимальний вплив на перебіг процедур банкрутства кредитори можуть здійснювати шляхом виявлення своєї волі в колегіальних органах кредиторів. Компетенція зборів і комітету кредиторів в частині впливу на хід процедур банкрутства і контролю за їх проведенням дозволяє зробити загальний висновок, що кредитори в таких питаннях, як призначення арбітражних керуючих і контроль за їх діяльністю, визначення характеру здійснення відновлення та ліквідації боржника тощо, наділені значним складом повноважень.

Разом з тим, неприпустимою є ситуація, коли питання в ході провадження по банкрутству фактично вирішуються одним кредитором, оскільки це може явити собою (і, як засвідчує практика сьогодення, вже стало) ефективним інструментом для посягань рейдерів. Непоодинокими є випадки, коли до кредитора переходило підприємство вартістю в десятки разів більшою, ніж сума боргу.

Важливим елементом ефективного законодавства про неплатоспроможність боржника є інститут витрат на проведення процедур банкрутства. Оскільки витрати покриваються за рахунок конкурсної маси, конфлікт різних інтересів буде неминучим. Протириччя полягають в тому, що рівень витрат має бути настільки оптимальним, аби забезпечити швидке та ефективно проведення процедури банкрутства і одночасно бути гранично розумним, щоб не обмежувати прав кредиторів.

Ця проблема властива, в принципі, всім системам вирішення неплатоспроможності боржника, оскільки ідеального врегулювання цього питання досягти майже неможливо. Окремі вчені бачать вихід з цього глухого кута в праві кредиторів на контроль за витратами на проведення процедури банкрутства, оскільки чинне законодавство практично не передбачає механізму прямого впливу

кредиторів на обсяги витрат арбітражного керуючого, що лише посилює подібні конфлікти.

За якою б схемою не розвивався конкурсний процес, для кредиторів буде важливим лише його кінцевий результат – задоволення їхніх вимог. На жаль, можна констатувати, що наразі процедура банкрутства виявилась малоефективною щодо повернення боргів кредиторам, втім ефективною для проведення рейдерських атак на підприємства, які все частіше зазнають тимчасових фінансових труднощів. Надзвичайно малу ефективність конкурсного процесу не можна пояснити лише проблемами «хворої економіки». Це зумовлено, головним чином, низьким рівнем правового регулювання конкурсних правовідносин в цілому і неабиякою мірою тим, що в найбільш важливих питаннях конкурсних правовідносин кредитори (саме кредитори, а не один з них) не мають реальних важелів впливу на розвиток процедур банкрутства. Також не має широких дискреційних повноважень і суд.

Велика роль в забезпеченні балансу різноманітних інтересів повинна відводитись суду, наділеному широкими повноваженнями приймати рішення, виходячи з інтересів усіх учасників конкурсних правовідносин, а також цілей і завдань конкурсного процесу. Активна позиція суду в справі про банкрутство дозволить залагоджувати конфлікт інтересів і чинити позитивний вплив на

реалізацію процедури банкрутства.

Вивчення законодавства у сфері неплатоспроможності боржника, практики його застосування і наукових положень, що стосуються досліджуваної теми, свідчить, що оптимальні наукові та практичні відповіді на цілий ряд ключових питань ще не знайдені. Проведене дослідження зайвий раз доводить, що права кредитора за умов неплатоспроможності боржника перебувають в системі інших прав учасників конкурсних відносин у сфері публічного інтересу. Вирішення проблем, пов'язаних із конкуренцією прав кредиторів, є невід'ємною, але лише частиною найбільш важливих задач конкурсного процесу. Тому при вирішенні завдання забезпечення та захисту прав кредиторів необхідно враховувати інтереси й інших учасників конкурсних правовідносин, розглядаючи їх за об'єктивною сукупністю.

Правові заходи щодо врегулювання конкуренції прав кредиторів повинні забезпечувати оптимальний баланс інтересів різних груп кредиторів. Правове регулювання не повинно надавати невідповідних переваг одним кредиторам за рахунок ущемлення прав інших, ігноруючи ідею юридичної рівності кредиторів. Тільки в такому випадку правове регулювання конкурсних правовідносин досягне своєї основної мети – найбільш повного задоволення вимог кредиторів за умови справедливого розподілу конкурсної маси.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Офіц. текст, прийнятий Верховною Радою України 14 травня 1992 р., із змінами та доп., станом на 1 вересня 2003 р. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 81 с.
2. Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Правоведение» / Васильев Е. А., Зайцева В. В., Костин А. А. и др.; отв. ред. Е. А. Васильев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 560 с.
3. *Мейер Д. И.* Русское гражданское право: Ч. 1 / Д. И. Мейер; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Кафедра гражданского права юридического факультета; ред. Е. А. Суханов. – Репр. изд. 1902 г. – М.: Статут, 1997. – 290 с. – (Серия: Классика российской цивилистики).
4. *Шершеневич Г. Ф.* Конкурсный процесс / Шершеневич Г. Ф. – М. Статут, 2000 – 476 с. – (Серия: Классика российской цивилистики).

УДК 347.952.8:347.736

Грек Т. Б. Загальна характеристика поняття «кредитор». Права кредитора в процесі банкрутства

В статті розглядаються вимоги кредитора, що пред'являються під час розгляду справи про банкрутство, критерії для віднесення відповідних вимог до тієї чи іншої групи кредиторів, їх класифікація та особливості задоволення вимог кредиторів в ході процедури банкрутства боржника.

Ключові слова: кредитори конкурсні, комітет кредиторів.

Грек Т. Б. Общая характеристика понятия «кредитор». Права кредитора в процессе банкротства

В статье рассматриваются требования кредитора, предъявляемые в процессе рассмотрения дела о банкротстве, критерии отнесения требований к той или иной группе кредиторов, их классификация и особенности удовлетворения требований кредиторов в ходе процедуры банкротства должника.

Ключові слова: кредитори конкурсные, комитет кредиторів.

Tetyana B. Grek. General characteristics of the concept «creditor». The creditor's rights in the bankruptcy case

The article deals with the problem of creditor demands, which made during the process of consideration bankruptcy case, criterions for consideration demands to this or other group of creditors, their classification and specialties' of satisfying creditor demands during the process of consideration bankruptcy case.

Key words: competitive creditors, creditors committee.